

галузових територіальних рівнях та колективних договорів на підприємствах.

Станом на 7 вересня 2006 р. було підбито підсумки з виконання досягнутих домовленостей між Урядом та профспілками 22 лютого 2006 р. Профспілкова сторона констатувала той факт, що у питаннях повернення боргів із заробітної плати на підприємствах окремих галузей та у питанні запровадження Єдиної тарифної сітки оплати праці працівників бюджетної сфери, досягнуті домовленості виконуються частково. Також фахівці ФПУ зазначили, що більша частина узгоджених планів дій не виконана, зокрема у таких соціально-гострих питаннях, як визначення прожиткового мінімуму та ін.

Незважаючи на те, що більшість узятих Стороною власників на себе зобов'язань не було виконано, все ж таки, завдяки досягнутому компромісу між соціальними партнерами було зведено до мінімуму можливість виникнення соціально-економічного конфлікту в суспільстві [10].

Проаналізувавши документи і матеріали профспілок, можна дійти висновку, що вони є важливим джерелом як у вивченні колективно-трудова спорів так і у пізнанні суспільно-політичної історії незалежної України в цілому. Адже ці джерела регламентують внутрішньоспілкову діяльність, містять інформацію про взаємодію профспілок з Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою та Президентом України.

Характер джерельної бази профспілок та зокрема Федерації профспілок України, як найбільшого профоб'єднання України дозволяє досліднику повною мірою розкрити суспільно-політичну роль цих організацій, їх внутрішню структуру та механізми взаємодії із владою.

Аналіз документів профспілок дозволяє відтворити реальну картину діяльності цих організацій із захисту соціально-економічних, правових, трудових та культурних прав її членів.

Як свідчать першоджерела, механізми узгодження сторін у нашій державі ще не достатньо ефективні, адже система соціального діалогу в Україні знаходиться в стадії формування. Багато складових цього процесу не врегульовано законодавством. Зокрема це стосується відповідальності сторін соціального діалогу за взяті зобов'язання [8, с. 633].

На прикладі як останнього переговорного процесу, так і попередніх, спостерігається відсутність традиції вирішення конфліктів цивілізованим шляхом – ні Уряд, ні роботодавці не готові вести конструктивний діалог із профспілками. Крім об'єктивних причин, звичайно, іс-

нують ще й суб'єктивні фактори, які гальмують переговорні процеси у соціально-трудова сфері, та не дають можливість у повному обсязі виконувати всі пункти, як Генеральної, так і галузових угод.

Низький рівень економіки нашої держави не дозволяє вирішувати всі соціально-економічні проблеми населення.

За сучасних умов, коли відбувається трансформація власності від державної до приватної, об'єктивно вимагають дедалі більшої ролі в переговорних процесах об'єднання роботодавців. За такої подальшої тенденції держава може трансформуватися з рівноправного соціального партнера в арбітра, який регламентуватиме відносини між профспілками та роботодавцями.

Щоб посилити свій вплив у переговорному процесі, за умов ринкової економіки профспілки мають консолідуватися та приділити увагу розбудові діалогу зі своїми членами для того, аби задекларовані ними 13 млн спілчан були не лише формальною цифрою, а й надійним тилом, який надасть політичної ваги та поваги профспілкам у відносинах із соціальними партнерами під час розв'язання соціально-економічних конфліктів.

1. Бондарчук Я.О. На терезах соціальної рівноваги, Генеральна угода очима профспілок // Профспілки України. – 2004. – № 2. – берез.-квіт. 2. Бондарчук Я.О. Ні – фальсифікації бюджету! // Всеукраїнська молодіжна газета "Так чи ні". – К., 2005. – № 3. 3. Важкі кроки соціального діалогу: документи і матеріали / Аналітично-інформаційне управління апарату ФПУ. – К., 2006. 4. Городня О. Потрібен трудовий арбітраж. Для розгляду вимог профспілок до Уряду // Профспілкові вісті. – 2006. – № 6 (314) від 17 лют. 5. Звернення Спільного представницького органу до народних депутатів України від 14 лютого 2006 року, №38-СПО. – Поточний архів інформаційно-аналітичного управління ФПУ. 6. Звернення профспілок України до членів профспілок. Додаток до Постанови президії ФПУ. Від 17.11.2005 №Р-22-ІІ. "Про позицію ФПУ під час виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в 2006 році". – Поточний архів ФПУ. 7. Колективний трудовий спір між профспілками та Кабінетом Міністрів України. Етапність виникнення та хронологія подій / ФПУ – К. 2006. 8. Нариси історії професійних спілок України / ФПУ / Гол. ред. О. Стоян; кер. авт. кол. О.П. Рєснт. – К., 2002. 9. Остапенко Л. Профспілки та бюджетна політика // Профспілки України. – 2006. – № 6. – січ.-лют. 10. Офіційний сайт Федерації профспілок України. – <http://www.fpu.org.ua>. 11. Профінформ ФПУ: "Кабмін ігнорує вимоги профспілок! Чекає на акції протесту?" // Профспілкові вісті. – 2006. – № 2 (310), від 20 січ. 12. Управління апарату ФПУ: "Підвищення цін і тарифів для населення не буде" // Профспілкові вісті. – 2006. – № 4 (312), від 3 лют. 13. Федерация профсоюзов требует увеличить размер прожиточного минимума на 2006 год как минимум вдвое. – Інтернет видання: Інтерфакс-Україна 24.01.2006. 14. Юркін О. В. ФПУ рішує протестує // Профспілкові вісті. – 2006. – № 1 (309), від 13 січ.

Надійшла до редколегії 17.01.06

В. Вахонєєв, студ.

## МІРМСЬКІЙ ЗА РИМСЬКОЇ ДОБИ

*"Мале" місто Боспора Мірмекій (Керч, Крим) є важливою археологічною пам'яткою Північного Причорномор'я. Базуючись на аналізі археологічних джерел, зроблено спробу реконструкції життя Мірмекій за римської доби. Місто тимчасово припинило існування в період царювання Мітрідата VI Євпатора та було відбудоване в кінці I ст. н. е. У II ст. н. е. на скелі мірмекійського акрополі було побудовано склеп, можливо, царя Боспора, у якому знаходився розкішний мармуровий саркофаг. У цей час Мірмекій складається з декількох великих домоволодінь (садиб). Населення залишило місто в кінці III – на початку IV ст. н. е.*

*A small Bosphorus town of Myrmekion (Kerch, Crimea) is an important archaeological site of Northern Black Sea region. Based on the analysis of archaeological resources, the author makes attempt of reconstruction of the Myrmekion life at Roman period. The town perished in the reign of Mithradates VI Eupator to be revived in the late of 1<sup>st</sup> century BC. In the 2<sup>nd</sup> century AD a sepulcher, probably of the king of Bosphorus, was built on the acropolis rock that held an elegant marble sarcophagus. Myrmekion developed into a settlement consisting of several large estates. The population left the town in the late 3<sup>rd</sup>-early 4<sup>th</sup> centuries AD.*

Реконструкція вигляду боспорських поселень у римську добу є одним з найважливіших і цікавих завдань, що стоїть перед археологами-антикознавцями. В останній час ведеться інтенсивна робота в цьому напрямі, пов'язана як з відкриттям нових об'єктів, так і з інтерпретацією вже відомих. Особливо вражаючі відкриття були зроблені при дослідженні столиці Боспор-

ського царства Пантікапея. Однак цікаві результати можна очікувати і при вивченні римських шарів і комплексів так званих "малих" міст Боспора.

Мірмекій – одне з таких "малих" міст, що розташовувалося на північному березі невеликої Керченської бухти на Карантинному мисі, у межах сучасного м. Керч. Місто існувало з другої чверті VI ст. до н. е. до початку IV ст. н. е.

Археологічне вивчення пам'ятки почалося ще в першій половині XIX ст. У 1820-х рр. П. Дюбрюкс разом з І. Стемповським зняли план Мірмекія. У 1834 р. А. Ашик вивчив двокамерний склеп із двома мармуровими саркофагами всередині. У 1863 р. О. Люценко провів перші розкопки в південно-східній частині Мірмекія, а в 1885 р. Ф. Гросс дослідив так звану "набережну Мірмекіона".

З 1934 по 1966 рр. систематичні дослідження були проведені Боспорською експедицією ЛВІА (тоді ІІМК) АН СРСР під керівництвом видатного радянського антикознавця В. Гайдукевича, з 1982 по 1994 р. – Мірмекійським загonom Боспорської експедиції під керівництвом Ю. Віноградова. У 1999 р. було споряджено спільну експедицію ІІМКу та Державного Ермітажу, а з 2000 р. Мірмекійська археологічна експедиція Державного Ермітажу, очолювана О. Бутягіним, веде самостійні дослідження.

За весь період дослідження було накопичено великий матеріал, що характеризує всі сторони життя Мірмекія за римської доби. Однак і досі цей період залишається найменш вивченим.

Як відомо, період пізнього еллінізму був дуже несприятливим для всього Боспору. Погіршення військово-політичного становища Боспорського царства, викликане постійними сутичками із сусідніми варварськими племенами, події, що сталися після підкорення держави понтійському царю Мітрідату VI Євпатору, призвели до глибокої соціально-економічної кризи Боспору. У першій половині I ст. до н. е. в Мірмекії відбуваються певні негативні зміни, непрямим доказом чого можуть слугувати знахідки декількох монетних скарбів: перший, знайдений на ділянці "І", містив найпізніші монети 80–70 рр. до н. е., другий, шість монет Амісу, було знайдено на ділянці "Б" та датований також 80-ми рр. до н. е. Археологічні дослідження свідчать, що ближче до кінця першої половини I ст. до н. е. мешканці починають масово залишати місто. Його центральна та східна частини перетворюються на руїни [19, с. 55; 29, с. 274]. Не протирача цьому у результаті, отримані при дослідженні західних ділянок. Крім цих соціально-економічних чинників, безперечно, негативно вплинув і землетрус 63 р. до н. е., який, вочевидь, також привів до масової руйнації будівель в місті (Dio. Cass. XX 15 II. 11, 4; Oros. VI. 5, 1).

Після цих подій Мірмекій кілька десятиріч перебував у запустінні. Територія кинутого міста була знову заселена лише в самому кінці I ст. н. е. У цьому контексті особливо цікава нещодавно знахідка фрагменту мармурової плити з посвяченням з розкопок на ділянці "Т" [7, с. 60, № 56]:

Βασιλεύοντος [βασιλέως]  
Ασπούργου φι[λορωμαίου]  
Ετους -τ

Ανεοι(?)...

*"Під час царювання царя Аспурга, друга римлян, в 31... році..."*

Напис датований періодом між 310 та 319 роками боспорської ери, тобто 13–22 рр. н. е. Про це ж свідчить і характер письма [2, с. 20–21, табл. III.1]. Не виключено, що цей епіграфічний документ має аналогію із фанагорійською манумісією [27, № 985]. Тут використовується стандартна для Аспурга титулатура – βασιλεύς. Крім того, тут, як і в інших документах того часу, Аспург названий φιλορωμαίος, тобто другом римлян. У третьому рядку зазначено рік, на що вказує останнє слово ετους.

У зв'язку із цим зараз важко встановити причини зміни, що відображені в наших писемних джерелах. Якщо в період "розквіту" міста в IV ст. до н. е. Псевдо-Скілак називає його "полісом" (πόλις), то в I ст. н. е. Страбон називає Мірмекій "містечком" (ποίχιον) та "селищем" (κώμη) (Strabo, VII, 4, 5; XI, 2, 6). Дослідники пояснювали цей факт тим,

що в західній частині Мірмекію в елліністичний час існував "акрополь", який у перші століття н. е. був забудований житловими будівлями. Саме виходячи з цього, вважали, що факт забудови колишнього "акрополя" з його монументальними будівлями узгоджувався зі зміною характеру поселення, на яку і вказували античні автори [26, с. 47]. Однак розкопки останніх років показали, що в доримську добу територія так званого "акрополя" Мірмекія найінтенсивніше забудовувалася лише в пізньоархаїчний період [4, с. 80]. Цікаво відмітити, що К. Гріцик, проаналізувавши весь комплекс знахідок останніх років з розкопок на ділянках "С" та "Т" (у т. ч. знайдені ордерні архітектурні деталі, фрагмент колони, напис-посвячення на мармуровій плиті) прийшла до висновку, що, вочевидь, уся територія навколо скелі належала святилищу, з чим і пов'язана відсутність регулярної забудови цієї частини міста в елліністичний період [22, с. 98]. Вочевидь, у I ст. н. е. ситуація змінюється: святилище (чи святилища) не відбудовується.

Таким чином, після подій I ст. до н. е. територія Мірмекія піддалася новій забудові, що істотно відрізнялася від попередньої елліністичної [19, с. 102]. На думку К. Кастанаян, перед цією забудовою всі зруйновані будівлі I ст. до н. е. перекриваються чотириметровим шаром сміттєзвалища із харчових відходів та фрагментів кераміки (друга половина I ст. до н. е. – початок I ст. н. е.) [25, с. 214–215]. І. Шургая зазначав потужність нівелюючого шару до 2,5 м, хоча і відносив його до пізньоелліністичного часу [33, с. 66]. Перед нами постає питання про потужність нового шару засипки. Від себе додамо, що за весь час дослідження Мірмекію культурний шар такої потужності спостерігався лише при вивченні Зольника II ранньоелліністичного часу.

Маже всі дослідники відмічали відсутність за римської доби суцільної забудови поселення, що була дуже характерною для елліністичного часу, коли будівлі просто прибудовувалися одна до одної [7, с. 40; 13, с. 115]. Частково можна погодитися із цією думкою, але лише частково. Не варто узагальнювати весь римський період однією тезою, оскільки в історії Мірмекія римська доба тривала близько 300 років. Як мінімум до початку, а то й до середини II ст. н. е. на поселенні зберігається регулярна забудова, лише іноді зустрічаються поодинокі пустирі (зокрема один з найбільших було досліджено у центральній частині ділянки "І", саме на ньому базувалася переважна більшість висновків про відсутність суцільної забудови, але, зазначимо, що це лише один такий випадок).

Цікаво відмітити знахідку фрагмента мармурової плити з написом фіасів [27, № 870] на некрополі Мірмекію. Не виключено, що цей епіграфічний документ зі згадкою посади неаніскарха може свідчити про наявність в I – першій половині II ст. н. е. в Мірмекії розвинутої міської общини зі свого роду релігійними об'єднаннями. З іншого боку, поняття некрополь Мірмекія досить умовне, тому вірогіднішою є думка про те, що цей напис фіасів походить з пантікапейського некрополю (у римську добу межу між двома некрополями зазвичай встановити не вдається).

Поки що важко реконструювати детальніше I ст. н. е., набагато більше даних про наступне, II ст. в історії Мірмекія.

Неодноразово дослідники, що вивчали Мірмекій, зауважували, що з відсутністю суцільної забудови Мірмекія в перші століття н. е. пов'язана та обставина, що городище не було укріплено фортифікаційною стіною. Більш рання стіна III ст. до н. е. в перші століття н. е. вже не існувала [13, с. 115]. Не розібраними залишилися лише нижні ряди кладки. Розкопки на ділянці "Б" показали, що мірмекійську оборонну стіну було розібрано в пізньоелліністичний час (II–I ст. до н. е.). В одному місці залишки стіни перекривалися водостоком, в іншо-

му – на лінії стіни знаходилася криниця, при облаштуванні якої частину кладки було розібрано. І водостік, і криниця відносяться до початку I ст. н. е. [25, с. 214].

Виникає питання, поставлене ще В. Гайдукевичем: – "Чи був Мірмекій у даний період (у перші століття н. е. – В. В.) повністю залишений без фортифікаційних споруд, що огорожували городище, чи замість ліквідованої стіни виникло щось інше, що заміняло її" [13, с. 115; 17, с. 147].

На планах П. Дюбрюкса та І. Бларамберга, що були зняті у 20-ті рр. XIX ст., були означені сліди укріплень Мірмекію (на одному з них лінія зовнішніх укріплень, що охоплювала поселення, мала пояснення: "головний вал"). Таким чином, згідно з цими планами, основні укріплення Мірмекія склалися з валу, а не стіни. Однак, що ж являв собою в дійсності вал, відмічений на цих планах? Чи була це фортифікаційна земляна споруда, що заміняла більш ранні оборонні стіни Мірмекія, чи, можливо, на цих планах означено валоподібне підвищення ґрунту, що утворилося на місці колишньої оборонної стіни? Відомо, що рельєф городища зазнав деяких змін у зв'язку з будівництвом у 30-х рр. XIX ст. Нового Карантину. Саме тому, можливо, жодних ознак валу в новий час на городищі нема. Тому чи був Мірмекій у римський час укріплений земляним валом, сказати точно не можна [17, с. 147–148]. К. Кастанаян підтверджувала існування валу [25, с. 214], а Ю. Віноградов вважає твердження про існування валу непереконаливим [13, с. 115]. І це можна пояснити кількома прикладами.

По-перше, при детальному розгляді плану П. Дюбрюкса, що був нещодавно опублікований І. Тункіною, можна помітити, що траса земляного валу проходить точно по трасі елліністичної стіни [31, рис. 47]. Швидше за все, вал утворився на місці нерозібраних залишків елліністичної стіни [8, с. 47–48].

По-друге, у римську добу деякі домоволодіння Мірмекія мали власні оборонні споруди.

У 1986–1987 рр. на ділянці "Р" Мірмекійським загonom Боспорської експедиції ЛВІА АН СРСР досліджувалася оборонна вежа, яка була вбудована в одне з домоволодінь римського періоду. Вона являла собою самостійну фортифікаційну споруду (I–III ст. н. е.) і не була пов'язана з оборонними стінами. Досліджена площа вежі складала 42 кв. м, вона мала форму широкого в плані ромбу з довжиною сторони 7 м. Кладка стін іррегулярна, дво-тришарова, на два фази, була складена із грубо тесаних каменів вапняку на глинистому розчині. Висота стін досягала 2 м [10, с. 19–20]. Будівельники намагалися створити міцну будівлю, тому стіни вежі були впущені в ґрунт до рівня материка, іноді перекриваючи більш ранні будівлі.

Вежа була вбудована у вже існуючу будівлю I–II ст. н. е. У кінці II ст. н. е. приміщення, до якого вона була прибудована, було засипано. Після цього підвалини вежі були посилені на 2,2 м протитаранним поясом. З півночі і північного заходу від неї на відстані 1,3–1,4 м було побудовано стіну, кладка якої мала помітний нахил. Простір між стіною і баштою, вочевидь, був забитий глиною [11, с. 8–10].

В існуванні вежі можна виділити два періоди її функціонування:

1. Ранній (I–II ст.), коли вежа входила до складу крупної будівлі;

2. Пізній (кінець II–III ст.), що був ознаменований перебудовою даної споруди після часткового чи повного руйнування будівлі [11, с. 18].

Можливо, що перебудова башти була зумовлена якимись воєнними потрясіннями, що мали місце в II ст. н. е. На підтвердження цього ми маємо ще низку доказів. Цікаво, що із шести виноробень римського часу, що

були відкриті на Мірмекії, чотири не пережили II ст. н. е., а одна була побудована пізніше [13, с. 117]. Добре відомі керамічні комплекси II ст. н. е. Один був знайдений В. Гайдукевичем у 1959 р. на ділянці "І" в ямі і складався з більш ніж із трьох тисяч уламків піфосів різних розмірів, більш ніж двох тисяч уламків амфор тощо [20, с. 138]. В. Гайдукевич вважав, що він утворився внаслідок скидання побутового сміття. Однак було б важливо дізнатися, які причини викликали утворення такої великої кількості побутових відходів? Цікаво, що в 1982–1983 рр. був відкритий другий комплекс у напівпідвалі приміщення IV і ряді ям на ділянці "П". За своїм характером він не відрізнявся від попереднього [12, с. 71–73; 13, с. 117]. Крім того, саме десь у цей період було перебудоване після часткового зруйнування домоволодіння, відкрите в останні роки на ділянці "Т".

Загалом, II ст. н. е. в історії Мірмекія є майже не найзагадковішим [9]. Саме тоді на скелястий верхівці мису був вирублений у скелі та облаштований двокамерний склеп (В. Гайдукевич назвав камери склепами "А" та "Б"), що досліджувався у 1834 та 1934 рр. Усередині було знайдено два саркофаги. Перший саркофаг простий, другий – з пароського мармуру, він був прикрашений скульптурними та рельєфними зображеннями сцен із життя Ахіла на острова Скірос. Слід зауважити, що це найбільший та найбагатший саркофаг серед усіх, що знайдені в Північному Причорномор'ї (саме він входить до основної експозиції Державного Ермітажу). Саркофаг, вочевидь, був привезений з Аттики на замовлення і являв собою сьогодні найяскравішу пам'ятку аттичного мистецтва другої половини II ст. н. е. [30, с. 135–145].

Оскільки склеп було пограбовано, то жодного супроводжуючого матеріалу, що допоміг би при вирішенні питання про соціальну приналежність похованих тут осіб, не збереглося. Однак багатство саркофагу вже саме по собі показове. До того ж вибір місця для поховання в межах поселення на скелястому мисі, що завершує Керченську бухту, дозволяє вважати можливим, що таке право мали лише члени правлячої на Боспорі династії, чи найбільш наближені до них особи [7, с. 39; 13, с. 114; 19, с. 10].

Десь із другої половини II ст. Мірмекій складається з декількох величезних, подекуди й укріплених, домоволодінь (їх нерідко називають садибами), що включали в себе велику кількість житлових та господарських приміщень [4, с. 80; 19, с. 102]. Саме в цей період Мірмекій остаточно перестає бути містом. Тепер тут нема тісної забудови з вуличною сіткою, не існує культового (у складі домоволодінь були домашні святилища) та адміністративного центру, нема єдиної системи оборонних споруд.

Саме в цей час зі східного боку від скелі мірмекійського акрополю будується величезне домоволодіння (садиба), що досліджувалося протягом 2000–2005 рр. на ділянці "Т", не виключено також, що її частина була досліджена в кінці 1940-х рр. на ділянці "Л" [6; 18, с. 70]. Першопочатково на даній території виник будівельний комплекс із трьох будівель та монументальна криниця. Пізніше це домоволодіння було перебудоване. Однак слід зупинитися на декількох моментах. По-перше, слід звернути увагу на розміри садиби. Одна з основних будівель, що складалася із п'яти приміщень з другим поверхом, мала площу близько 100 кв. м. По-друге, слід виділити знахідку в одній з господарських ям, що належала домоволодінню, фрагменту посудини з прокресленою "сарматською" ("царською") тамгою. По-третє, слід врахувати близьке розташування цього домоволодіння до знатного поховання на верхівці скелі. По-четверте, в одному з приміщень цієї садиби на ділянці "Л" було знайдено три електричні статери. Нарешті, не слід ігнорувати і факт географічної близькості Мірмекія до столиці Боспорської

держави Пантікапея. Сукупність приведених спостережень дозволяє зробити припущення, що в цей період на Мірмекії могли проживати представники роду, близького до правителів Боспору [9, с. 52–53].

Характеризуючи економіку Мірмекія II–III ст. н. е., слід зауважити, що виноградарство та виноробство продовжують тут домінувати ще з елліністичного часу. На території городища на 2006 р. відкрито шість виноробень римського часу [14, с. 129], були знайдені два виноградарські ножі. Однак для вивчення давнього виноградарства велику цінність становлять знахідки кісточок винограда. Дуже рідко археологи знаходять кісточки, що добре збереглися, оскільки, пролежавши довгий час у культурному шарі, вони повністю зотлівають. Однак у 1947 р. при дослідженні приміщення із трьома піфосами на ділянці "J" було знайдено велику кількість виноградних кісточок, що лежали шаром біля вогнища [18, с. 213]. Про це насіння професор А. Негруль дав такий висновок: "Кісточки винограду у великій кількості почорніли від часу (чи від вогню). Довжина варіює між 5 та 6 мм, що характерно для дикого винограду Крима, а також для винних сортів басейну Чорного моря та західноєвропейських... За всіма ознаками, і враховуючи географічне місце знахідки, я відношу це насіння до категорії винних сортів Чорного моря: *Vitis vinifera*" [18, с. 216, рис. 72].

Не менш важливе місце в економіці населення Мірмекія займав і рибний промисел. Знахідки бронзових риболовних гачків, грузил для сітки, голок для вязання сіток – усі ці знаряддя рибного промислу є дуже характерними для Мірмекія у II–III ст.

У ході тривалих розкопок на Мірмекії були вивчені спеціалізовані господарські приміщення, пов'язані з рибним промислом [21, с. 137, 140]. Уже класичною для Мірмекія римського часу в працях різних дослідників стала згадка комплексу рибозасолювальних ванн, що були відкриті в 1937–1938 рр. на ділянці "З". Зауважимо лише, що ці ванни одноразово могли вмістити близько 100 т риби [17, с. 207]. Функціонували вони в II–III ст. н. е.

Важливою складовою духовної культури Мірмекія була організація некрополю. Вивчення його топографії надає додатковий матеріал для визначення деяких рис духовної культури та побуту населення [35, с. 819–821].

У 1885, 1888 та 1889 рр. розкопки мірмекійського некрополю проводив Ф. Гросс на території, розташованій на північний схід від городища. Вочевидь, до Мірмекія відносяться і поховання, вивчені К. Думбергом в 1901 р. У 1903 та 1906 рр. дослідження продовжив В. Шкорпіл. У 1953 р. некрополь досліджений С. Капошиною, також був віднесений до Мірмекія, хоча стосовно цього є певні сумніви. У 1965 та 1974–1975 рр. були проведені охоронні розкопки некрополя Мірмекія під керівництвом Н. Молевої.

Поховання, датовані римським часом, нічим не відрізнялися від пантікапейських, у зв'язку з чим, як уже зазначалося, до сьогодні існує плутанина у визначенні меж цих міст. Результати досліджень некрополя Мірмекія римської доби показують, що в перші століття н. е. основним типом могил тут були ґрунтові поховання, що мали кам'яне, рідше комбіноване кам'яно-дерев'яне перекиття. Обряд поховання цього часу нічим не відрізняється від попереднього часу, змінився лише сам інвентар: з'явився червонолаковий посуд, скляні вироби тощо. Усі кістяки мали витягнуте положення, більшість яких була орієнтована головою на схід. Знайдений інвентар свідчить про приналежність похованих до рядового населення.

Однак робилися поховання і в сімейних склепах, вирублених у скелі, без лежанок та з ними. Однак сьогодні інформація про некрополь Мірмекія римської доби (як, власне, і попередніх) поки ще дуже розрізнена, розпорошена та недостатня для реконструкції цілісної картини розповсюдження поховань навколо городища.

Перша половина III ст. не відзначається якимись якісними змінами в загальному руслі життя Мірмекія. Цей період характеризується більшою чи меншою стабільністю. Все ж середина III ст. стала справді долею для всієї боспорської історії [28, с. 195]. Не оминули ці загальнобоспорські події і Мірмекія, і пов'язані вони з нашествиям варварських племен на Боспор. В. Гайдукевич вважав, що борани вийшли до берегів Азовського моря і оволоділи Танаїсом, тоді ж нависла небезпека і над найголовнішими життєвими центрами Боспору в районі Керченської протоки [16, с. 443]. Правлячі кола Боспору вирішили піти на згоду з варварами, що вторглися в кордони держави. За цією угодою борани отримали можливість вільного проходження крізь протоку з Азовського в Чорне море, причому Боспор взяв на себе зобов'язання надати свій флот для транспортування варварів в інші райони Чорного моря [16, с. 444]. У середині 50-х рр. III ст. н. е. на території Боспорського царства з'явилися борани і готи, а в кінці 60-х рр. III ст. н. е. – герули, які використовували боспорський флот для походів у Малу Азію і на Балканський півострів [24]. Уся державна система Боспору виявилася повністю дезорганізованою. Це знайшло відображення у відомому свідченні Зосима (Zosim, I, 31), а також у відомостях про участь боспорського флоту в готських походах на Імперію [3, с. 72–100].

На основі вивчених письмових джерел деякі дослідники прийшли до висновку, що германці, перерізавши морські комунікації, завдали сильних втрат економіці Боспора, а це призвело у другій половині III ст. н. е. до ліквідації великих комплексів з переробки риби в Мірмекії та Тірітаці через припинення рибальства [23]. Судячи з усього, боспорці в таких умовах не мали можливості поставляти солону та в'ялену рибу в місця дислокації римських легіонів у Малій Азії та на Балканах, як у попередній час [16, с. 352].

Аж до подій 267–268 рр. будь-яких реальних свідчень руйнувань на Боспорі немає. У відношенні наслідків цього походу 267–268 рр. для Боспора в літературі нема єдиної думки. Одні дослідники вважають, що розгром більшої частини поселень і фортець у Східному Криму відноситься безпосередньо до подій цього походу. Інші ж, навпаки, вважають, що ці події відбулися лише на економіці Боспора.

Аналіз археологічного матеріалу, включаючи і монети пізньоантичних царів Боспорського царства, дозволив В. Зубареву прийти до висновку, що шари руйнувань на більшій частині поселень сільської хори сформувалися десь в інтервалі між 276 р. і 90-и рр. III ст. н. е. Їх можна пов'язати з подіями варварського походу 275–276 рр., чи віднести до пізнішого часу [24, с. 126; 38].

Безпосередньо для Мірмекія, як приклад, можна навести результати, отримані при дослідженні садиби з ділянки "Т". У безпосередньому шарі руйнування було знайдено монету царя Фофорса, який правив у 278/79 – 308/309 рр. [16, с. 459]. За Н. Фроловою боспорський цар Фофорс правив у 285–308 рр. н. е. [32, с. 75–95]. На цей же період вказує і керамічний матеріал. Особливо цікаво відмітити речі, відкриті in situ під шаром пожежі, у якій загинуло домоволодіння. Це сім амфор у приміщенні 1 будівлі 2: одна широкогорла рожевоглиняна амфора зі світлим ангобом [1, с. 48, рис. 6.27], нижня частина колхідської амфори четвертого типу, дві амфори типу 79 за І. Зеєст, очевидно, фракційні варіанти [1, с. 48, рис. 6.24], дві вузькогорлі південнопонтійські амфори типу D за Д. Шеловим (вочевидь, цей тип заходить далі середини III ст.) [1, с. 46–47, рис. 6.8–9; 9] та нижня частина конічної амфори. В іншому приміщенні було знайдено розвал двох боспорських широкогорлих амфор.

В останній час з'явилася також версія про вплив природного фактору на руйнування поселень на Бос-

порі. М. Вінокуров та А. Ніконов зазначають, що будівельні залишки Мірмекея перших століть н. е. мають тут значні сліди пошкоджень, які за багатьма характерними ознаками кваліфікуються як сейсмічні [15, 2004, с. 98]. І датують їх автори версії періодом між 267/8 – 275/6 роками н. е. [15, с. 102]. Однак версія не набула поширення через відсутність конкретних фактів підтвердження. Ті нахили стін мірмекейських будівель, які наводять автори версії, скоріше утворилися просто при руйнації будівель, не обов'язково при землетрусі.

Все ж як би там не було, поки що важко реконструювати ті події кінця III – початку IV ст. н. е., що призвели до руйнування Мірмекея [13, с. 117; 34, с. 472; 35, с. 818]. Однак мешканці залишили поселення без поспіху та, вочевидь, перебрався під захист фортечних мурів Пантікапея. На це вказує той факт, що в керамічному матеріалі садиби з ділянки "Т" дуже незначний відсоток "сміттевого" матеріалу. Усе це дозволяє впевнено стверджувати, що після руйнування будинків ніхто не використовував для зкидання сміття котловани, що утворилися на їх місці. Це однозначно свідчить про повне припинення життя в античному поселенні. Вірогідно, знаходячись у стані постійної варварської небезпеки, мешканці неукріплених стінами поселень поступово мігрували під захист фортифікаційних споруд столиці [5, с. 59]. Таким чином, можна стверджувати, що руйнування поселення слід розглядати як частину єдиного процесу колапсу сільської території європейського Боспора у другій половині III–IV ст.

1. Айбабин А.И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – Симферополь, 1999; 2. Болтунова А.И., Книпович Т.Н. Очерки истории греческого лапидарного письма на Боспоре // Нумизматика и эпиграфика. – 1962. – № 3. – С. 3–31; 3. Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. – М., 1990; 4. Бутягин А.М. Западная окраина Мирмекея в свете последних археологических исследований // 175 лет Керченскому музею древностей: Мат. междунар. конф. – Керчь, 2001; 5. Бутягин А.М. К вопросу о времени разрушения античного Мирмекея // Проблемы истории и археологии Украины: Мат. V междунар. науч. конф. – Х., 2004; 6. Бутягин А.М. Последние жители античного Мирмекея (Усадьба III в. н. э. на карантинном мысу) // Боспорские

чтения: Мат. конф. – Керчь, 2005. – Вып. VI; 7. Бутягин А.М., Виноградов Ю.А. Мирмекей в свете последних археологических исследований. – СПб., 2006; 8. Вахонеев В. Фортификационные сооружения Мирмекея римского времени // Шевченківська весна: Мат. міжнар. наук.-прак. конф. – К., 2006. – Вып. IV, ч. 3; 9. Вахонеев В.В. Боспорский городок Мирмекей во II веке н. э. // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре: Мат. III Судакской междунар. конф. – Киев; Судак, 2006. – Т. II; 10. Виноградов Ю.А. Отчёт о работе Мирмекейского отряда Боспорской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1986 году. – Архив КДИКЗ, оп. № 2, од. зб. 921; 11. Виноградов Ю.А. Отчёт о работе Мирмекейского отряда Боспорской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1987 году. – Архив КДИКЗ, оп. № 2, од. зб. 1029; 12. Виноградов Ю.А. Исследования в западной окраине Мирмекея // КСИА. – 1991. – № 204. – С. 71–77; 13. Виноградов Ю.А. Мирмекей // Очерки археологии и истории Боспора. – М., 1992; 14. Винокуров Н.И. Виноделие античного Боспора. – М., 1999; 15. Винокуров Н.И., Никонов А.А. Тотальные разрушения второй половины III в. н. э. на Боспоре как хронологический репер // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. – СПб., 2004. – Ч. 1; 16. Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. – М.; Л., 1949; 17. Гайдукевич В.Ф. Раскопки Мирмекея в 1935–1938 гг. // МИА. – 1952. – № 25; 18. Гайдукевич В.Ф. Виноделие на Боспоре // МИА. – 1958. – № 85; 19. Гайдукевич В.Ф. Мирмекей. – Варшава, 1959; 20. Гайдукевич В.Ф. Керамический комплекс II в. н. э. из Мирмекея // КСИА. – 1963. – Вып. 95. – С. 25–30; 21. Гайдукевич В.Ф. Античные города Боспора. Мирмекей. – Л., 1987; 22. Грицик Е.В. Эллинистические полуземлянки из раскопок Мирмекея // Проблемы изучения античной археологии Северного Причерноморья: Мат. науч. конф. – СПб., 2005; 23. Зинько А.В. Рыболовный промысел в Тиритакте в III в. н.э. // Боспорские исследования. – 2006. – Вып. XI; 24. Зубарев В.Г. Из истории Боспорского царства во второй половине III – начале V вв. н. э. // Боспорские исследования. – 2006. – Вып. XI; 25. Кастанаян Е.Г. Период позднего эллинизма в истории городов Боспора // ПИСПАЭ. – 1959; 26. Кругликова И.Т. Боспор в позднеантичное время (очерки экономической истории). – М., 1966; 27. Корпус боспорских надписей. – М.; Л., 1965; 28. Маслеников А.А., Милеева Ю.В. Кризисы и катастрофы в истории Боспора (К постановке проблемы) // Боспорские чтения: Мат. конф. – Керчь, 2005. – Вып. VI; 29. Пругло В.И. Восточные кварталы Мирмекея в свете археологических исследований 1957 г. // ЗОАО. – 1960. – Т. I (34); 30. Северкина И.И. Мраморный саркофаг из Мирмекея // ТГЭ. – 1962. – Т. VII. – С. 135–145; 31. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII – середина XIX в.). – СПб., 2002; 32. Фролова Н.А. Монетное дело Боспора (середина I в. до н. э. – середина IV в. н. э.). – М., 1997. – Ч. II; 33. Шургая И.Г. Мирмекей // Античные государства Северного Причерноморья. – М., 1984; 34. Gaidukevič V.F. Das Bosporanische Reich. – Berlin, 1971; 35. Vinogradov Ю.А., Butyagin А.М., Vakhtina M.Y. Myrmekion-Portmeus: Two small towns of Ancient Bosphorus // Ancient Greek Colonies in the Black Sea. – 2001. – Vol. II.

Надійшла до редколегії 12.01.06

Я. Гирич, асп.

## ВПЛИВ МІСТОБУДІВНОЇ ПОЛІТИКИ НА УРБАНІЗАЦІЮ В УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 50-Х – ПОЧАТОК 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

*Проаналізовано основні напрями містобудівної політики радянської влади та її вплив на урбанізацію в Україні у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр.*

*The article deals with the analysis of the main ways of city-building policy of soviet power and its influence upon urbanization in Ukraine during the second part of 1950-th – the beginning of 1960-th.*

У другій половині 1940-х рр. житлове господарство України перебувало в занепаді і потребувало відновлення. У небувало короткі терміни були здійснені величезні за своїми масштабами роботи, направлені на відбудову зруйнованих міст. У цей період перед архітекторами і будівельниками стояло завдання побороти згубні наслідки війни для житлового господарства міст України. Адже після закінчення Великої Вітчизняної війни було повністю або частково зруйновано 714 міст, близько 20 тис. сіл, 2 млн будинків та приміщень, 40 тис. надвірних будівель жителів Української РСР. Не мали даху над головою 10 млн осіб [6, с. 625]. Наприкінці 1940-х рр. головну ставку було зроблено на малоповерхове будівництво літніх будиночків та кредитування забудови приватного сектору. Однак такі заходи не могли вирішити найголовнішої проблеми – швидкої ліквідації нестачі житла для населення. Житлове будівництво починали вести на вибіркових вільних ділянках у зруйнованих районах міст. Проте поряд із цим у деяких містах мала місце нічим не виправдана розкиданість житлового будівництва, що утруднювало впровадження найпрогресивніших поточних методів будівництва і раці-

ональне використання відповідних механізмів, викликало збільшення протяжності інженерних мереж, призводило до здорожання і подовження термінів будівництва.

Політика радянської влади у другій половині 1950-х рр. вирізнялася різкою зміною у ставленні держави до проблеми житлового будівництва та містобудування. У життя було впроваджено низку принципових рішень, які сприяли вирішенню житлової проблеми та вивели містобудівництво в країні на якісно новий рівень.

Проблема містобудівної політики радянської влади та її вплив на урбанізацію в Україні знайшла часткове відображення в науковій літературі. Специфікою літератури з даної тематики є низька увага істориків до подібних питань. Серед головних робіт з даної проблематики варто виділити праці економістів М. Дьоміна [1], Г. Лаппо [3], І. Сігова [8]. Написані ще за радянських часів, ці дослідження все ж носять аналітичний характер і відображають економічні аспекти містобудування та урбанізації. Головними недоліками даних робіт є односторонній розгляд містобудування та урбанізації, аналіз проблем та явищ "з висоти" десяти-двадцяти років, вивчення лише економічної складової.

© Я. Гирич, 2007